

Mateusz Stawowski

Uniwersytet Jagielloński
e-mail: mateusz.stawowski@doctoral.uj.edu.pl
ORCID: 0009-0009-1444-3439

DOI: 10.15290/oes.2026.02.124.02

ANALIZA KOSZTÓW TRANSAKCYJNYCH POSTĘPOWANIA CYWILNEGO W UJĘCIU O.E. WILLIAMSONA – STUDIUM PORÓWNAWCZE WYBRANYCH KATEGORII SPRAW SĄDOWYCH¹

Streszczenie

Cel | Jako cel przyjęto identyfikację kosztów transakcyjnych w procedurze cywilnej oraz czynników wpływających na ich poziom, bazując na koncepcji O.E. Williamsona. Analiza obejmuje kategorie sporów dotyczących kredytów walutowych oraz odszkodowań z tytułu szkód górniczych, które potraktowano jako reprezentacje różnych typów konfliktów instytucjonalnych.

Metoda badań | Zastosowano podejście ekonomicznej analizy prawa, łączące model kosztów transakcyjnych Williamsona z jakościową analizą orzecznictwa oraz porównaniem dwóch kategorii sporów. Wykorzystano utrwalone linie orzecznicze sądownictwa krajowego i unijnego, a także regulacje procesowe i literaturę przedmiotu z uwzględnieniem uwarunkowań instytucjonalnych i proceduralnych.

Wnioski | Wyniki wskazują na różnice w strukturze kosztów transakcyjnych pomiędzy analizowanymi kategoriami spraw. W sporach frankowych dominują koszty związane z niepewnością prawną i czasem trwania postępowań, podczas gdy w sprawach szkód górniczych większe znaczenie mają koszty postępowania dowodowego wynikające z wysokiej specyfiki aktywów i konieczności korzystania z wiadomości specjalnych w postępowaniu dowodowym.

Oryginalność / wartość / implikacje / rekomendacje | Opracowanie rozwija zagadnienie zastosowania modelu Williamsona w analizie kosztów transakcyjnych postępowania cywilnego. Pokazuje także, w jaki sposób instytucje procesowe oraz

¹ Artykuł zaakceptowano do druku 20.04.2026.

typ relacji pomiędzy stronami wpływają na poziom i strukturę tych kosztów. Wyniki mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych badań nad optymalizacją procedur, a także do formułowania rekomendacji legislacyjnych ukierunkowanych na ograniczanie niepewności oraz dostosowanie rozwiązań procesowych do specyfiki sporów masowych i lokalnych.

Słowa kluczowe: koszty transakcyjne, postępowanie cywilne, ekonomiczna analiza prawa, model Williamsona, sprawy frankowe, szkody górnicze

TRANSACTION COSTS IN CIVIL PROCEEDINGS IN THE PERSPECTIVE OF O.E. WILLIAMSON – COMPARATIVE ANALYSIS OF SELECTED TYPES OF COURT CASES

Summary

Purpose | The aim was to identify transaction costs in civil proceedings and the factors influencing their level, based on O.E. Williamson's concept. The analysis covers the categories of disputes concerning foreign currency loans and compensation for mining damage, which were treated as representative of various types of institutional conflicts.

Research method | The study applies the law and economics approach, combining Williamson's transaction cost model with a qualitative analysis of case law and a comparative assessment of the two categories of disputes. It relies on established lines of case law of national and EU courts, as well as procedural regulations and scholarly literature, with emphasis on institutional and procedural conditions.

Results | The results indicate differences in the structure of transaction costs between the analyzed case categories. In Swiss franc disputes, costs related to legal uncertainty and the duration of proceedings predominate, while in mining damage cases, evidentiary costs resulting from the highly specific nature of the assets and the need to utilize specialized knowledge in evidentiary proceedings are more significant.

Originality/value/implications/recommendations | The paper expands on the application of the Williamson's model to the analysis of transaction costs in civil proceedings, demonstrating how procedural institutions and the type of relationships between the parties influence the level and structure of these costs. The results can serve as a starting point for further research on procedural optimization, as well as for formulating

legislative recommendations aimed at reducing uncertainty and adapting procedural solutions to the specificities of mass and local disputes.

Keywords: transaction costs, civil proceedings, law and economics, Williamson's model, foreign currency loan disputes, mining damage cases

JEL classification: K41, D23

Wykaz skrótów

EKT – ekonomia kosztów transakcyjnych

KPC – Kodeks postępowania cywilnego

UKSC – Ustawa o kosztach sądowych w postępowaniu cywilnym

PGG – Prawo geologiczne i górnicze

SN – Sąd Najwyższy

SO – Sąd Okręgowy

SA – Sąd Apelacyjny

TSUE – Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

ZBP – Związek Banków Polskich

1. Wstęp

Ekonomiczna analiza prawa bada skutki norm prawnych z perspektywy efektywności regulacji. Dostępne narzędzia obejmują teorię kosztów transakcyjnych, tj. wydatków ponoszonych przy zawieraniu, wykonywaniu i egzekwowaniu umów, takich jak koszty informacji, negocjacji i rozwiązywania sporów [North, 1990, s. 3–10].

Celem opracowania jest identyfikacja kosztów transakcyjnych w procedurze cywilnej oraz czynników wpływających na ich poziom na podstawie koncepcji R. Coase'a i O. E. Williamsona. Analiza obejmuje również różnicę między kosztami zasądzonymi a rzeczywistymi kosztami ponoszonymi przez strony.

Teoria kosztów transakcyjnych pozwala ocenić skuteczność instytucji prawnych oraz korzyści dla identyfikacji kosztów procesu. Uwagę poświęcono różnicy

między kosztami bezpośrednio zasądzonymi a faktycznymi kosztami transakcyjnymi, jakie strony ponoszą w związku z udziałem w procesie sądowym [Posner, 2014, s. 23–35].

Na kanwie niniejszej publikacji weryfikacji podlega pytanie badawcze: Czy polskie postępowanie cywilne zostało zorganizowane w sposób sprzyjający ograniczeniu kosztów transakcyjnych ponoszonych przez strony? Odpowiedź ma znaczenie dla praktyki stosowania prawa, ponieważ zagadnienie rzutuje na dostępność i sprawność wymiaru sprawiedliwości oraz efektywność obrotu gospodarczego. Praca wpisuje się więc w nurt badań z zakresu ekonomicznej analizy prawa, w którym stosuje się teorię kosztów transakcyjnych do oceny efektywności instytucji prawnych.

2. Założenia metodologiczne

Podstawę rozważań stanowi jakościowa analiza orzecznictwa oraz regulacji procesowych, osadzona w perspektywie ekonomicznej analizy prawa. W odniesieniu do sporów frankowych wykorzystano utrwalone linie orzecznicze sądów powszechnych, SN oraz TSUE, dotyczące abuzywności klauzul przeliczeniowych, skutków ich eliminacji oraz zasad rozliczeń pomiędzy stronami. W sprawach szkód górniczych punktem odniesienia są wyroki, w których rozstrzygano co do zasady odpowiedzialności i wysokości odszkodowania przy wykorzystaniu opinii biegłych.

Dobór materiału orzeczniczego miał charakter celowy. Analizie poddano takie rozstrzygnięcia, w których wyraźnie ujawniają się czynniki istotne z perspektywy ekonomii kosztów transakcyjnych, tj. niepewność prawa, asymetria informacji, specyfika aktywów, a także konstrukcja rozstrzygnięć kosztowych.

Procedura badawcza obejmowała: (1) identyfikację kategorii kosztów produkcji i kosztów transakcyjnych w procesie cywilnym, (2) mapowanie determinant wyróżnianych w modelu Williamsona na elementy postępowania w analizowanych sprawach, (3) porównanie sposobu, w jaki te determinanty przejawiają się w sporach frankowych i w sporach o szkody górnicze. Działania pozwoliły m.in. na zweryfikowanie, jak różne konfiguracje instytucjonalne przekładają się na strukturę kosztów transakcyjnych postępowania.

3. Podstawowe pojęcia EKT w analizie procedury cywilnej

Samo pojęcie kosztów transakcyjnych zostało wprowadzone do ekonomii przez R. Coase'a w artykule *The Nature of the Firm*, a jego twórcze rozwinięcie nastąpiło w publikacji *The Problem of Social Cost*. Autor wskazywał, że działanie rynku nie jest „bezpłatne”, gdyż zawieranie i egzekwowanie umów wiąże się z kosztami, które mogą zmieniać strukturę instytucjonalną gospodarki [Coase, 1937, 390–392]. Koncepcję rozbudował następnie O.E. Williamson w kierunku uczynienia z niej podstawowego instrumentu wyboru między rynkiem, hierarchią a innymi formami organizacji [Williamson, 2010, s. 675–678].

EKT służy analizie kosztów związanych z zawieraniem, wykonywaniem i egzekwowaniem umów. Koszty transakcyjne można zdefiniować jako wszystkie koszty związane z organizacją wymiany [Coase, 1960, 8–15]. Stanowią one czynnik decydujący o wyborze formy koordynacji działań [Williamson, 1985, s. 20–35].

Teoria bazuje na trzech determinantach. **Specyfika aktywów** oznacza stopień, w jakim zasoby wykorzystywane w transakcji są przeznaczone dla konkretnego typu: im bardziej specyficzne, tym trudniejsze ich przeniesienie lub ponowne wykorzystanie. **Niepewność** obejmuje **oportunizm**, wynikający z ryzyka nieuczciwego zachowania kontrahenta, a także **niepewność otoczenia**, związaną z niestabilnością prawa, orzecznictwa lub technologii. **Częstotliwość** odnosi się natomiast do tego, jak często dana czynność wymaga powtórzenia lub obsługi. Zwykle rzadkość wykonywania transakcji wpływa na wzrost kosztu jednostkowego [Williamson, 1985, s. 52–55].

Ważną rolę odgrywa pojęcie **złożoności** kontraktu, dotyczące trudności ujęcia wszystkich warunków wymiany *ex ante* oraz ograniczonej możliwości ich egzekwowania *ex post*. Złożoność może wynikać poziomu technicznego przedmiotu świadczenia, horyzontu czasowego kontraktu, współdziałania wielu podmiotów czy otoczenia regulacyjnego.

Literatura często łączy złożoność kontraktową ze **specyfiką aktywów** z racji wpływania na ryzyko oportunistycznego zachowania stron oraz zwiększania kosztów monitorowania, negocjacji i zabezpieczania transakcji [Williamson,

1985, s. 60–64]. W opracowaniu przyjęto, że specyfika aktywów odnosi się do cech zasobów wykorzystywanych w transakcji, a złożoność do struktury kontraktu, stanowiąc niezależną determinantę kosztów transakcyjnych, istotną przy projektowaniu zabezpieczeń prawnych i rozwiązywaniu sporów [Hart, 1988, s. 119–139].

Zaproponowana perspektywa pozwala rozpatrywać koszty transakcyjne przez wzgląd na ryzyko związane z interpretacją prawa, koniecznością angażowania profesjonalnych pełnomocników, czasem trwania postępowania czy asymetrią informacji [Cooter, Ulen, 2016, s. 87–90]. Prezentowane rozumienie kosztów transakcyjnych zastosowano przy analizie wybranych aspektów procesu cywilnego w kontekście ich wpływu na efektywność sądowego dochodzenia roszczeń, ponieważ pojęcie kosztów transakcyjnych nie stanowi wyłącznej domeny nauk ekonomicznych.

Dla procedury cywilnej istotne okazuje się zrozumienie, jak instytucje prawne mogą oddziaływać na wysokość kosztów związanych z zawieraniem i egzekwowaniem zobowiązań. Znaczenia nabierają metody wykładni norm prawnych, przyczyniające się do zmiany poziomu kosztów transakcyjnych w danym systemie [North, 1990, s. 45–47]. Ekonomiczna analiza prawa pozwala na dokonanie oceny efektywności istniejących rozwiązań oraz form ich optymalizacji.

Jakość instytucji wpływa na relację między kosztami transakcyjnymi *ex ante* i *ex post*. Wyższe nakłady ponoszone przed zawarciem lub wykonaniem umowy (np. na pozyskanie informacji, formułowanie postanowień zabezpieczających, tworzenie rezerw) mogą ograniczać ryzyko sporów i tym samym obniżyć koszty ponoszone po wystąpieniu sporu. Przyjmuje się zatem, że im większe koszty transakcyjne *ex ante*, tym mniejsze ryzyko *ex post* [Hardt, 2005, s. 15]. Dla konstrukcji procesu cywilnego może wiązać się to z potrzebą wyważenia, w jakim zakresie instytucje procesowe wpływają na ponoszenie kosztów zapobiegawczych, aby ograniczyć koszty związane z długotrwałymi i niepewnymi rozstrzygnięciami sądowymi.

Należy podkreślić, iż prawne ujęcie kosztów transakcyjnych obejmuje nie tylko wydatki rozumiane czysto ekonomicznie, lecz także związane m.in. z niepewnością stanu prawnego, złożonością procedur, barierami dostępu do sądu

[Miceli, 2009, s. 17–20]. Relewantna z perspektywy EKT niepewność, na którą wpływ ma przebieg procesu cywilnego, może dotyczyć istnienia, treści oraz zakresu stosunku zobowiązaniowego występującego między stronami sporu sądowego. Nie ulega w tym kontekście wątpliwości, iż regulacje zawarte w KPC, służące sądowemu rozstrzygnięciu spraw cywilnych, wpływają na poziom efektywności obrotu gospodarczego.

Określenie procesowych kosztów transakcyjnych pozwala na ocenę adekwatności prawnej konstrukcji kosztów postępowania, których ogólną podstawę rozliczania tworzą przepisy Tytułu V KPC, a szczególnie kwotowe wynikają m.in. z UKSC oraz szeregu aktów wykonawczych. Instytucje prawne, poprzez odpowiednią konstrukcję procedur, powinny minimalizować ryzyko oportunistów i ograniczać negatywne efekty niepewności prawnej [Miceli, 2009, s. 135–138].

Niepewność w ujęciu ekonomicznym wpływa na skłonność do kontraktowania i egzekwowania roszczeń [Williamson, 1985, s. 52]. Na gruncie postępowania cywilnego oportunizm przejawia się przede wszystkim w nadużywaniu instytucji procesowych [Cooter, Ulen, 2016, s. 101–102]. Dokonuje się to poprzez doprowadzanie strony do przewlekłości postępowania bądź utrudnianie jego przebiegu z wykorzystaniem instytucji procesowych. Ustawodawca dąży do przeciwdziałania takim praktykom, wprowadzając instytucję nadużycia prawa procesowego [KPC, art. 41].

4. Koncepcja O.E. Williamsona na gruncie kosztów postępowania cywilnego

W procesie cywilnym istnieje możliwość identyfikacji poszczególnych czynników determinujących poziom kosztów transakcyjnych według Williamsona, przekładając się na rzeczywiste koszty ponoszone przez strony postępowania.

Specyfika aktywów odnosi się do sytuacji, w której zasoby zaangażowane w transakcję (w tym dowody i czynności stron) są ściśle powiązane z istotą konkretnej sprawy, co utrudnia ich wykorzystanie w innym kontekście. Wysoka specyfika aktywów występuje zwłaszcza w sprawach wymagających

specjalistycznej wiedzy (np. budowlane, informatyczne, medyczne) lub dotyczących skomplikowanych stosunków prawnych.

Niepewność obejmuje trudność w przewidzeniu przebiegu i wyniku postępowania w związku z rozbieżnościami orzecznictwa lub niestabilnością prawa. Wysoka niepewność zachęca również do oportunistycznego procesowego, ponieważ strony mogą celowo doprowadzać do wydłużenia postępowania, aby wyrzucić presję na przeciwniku [Deakin, Wilks, 1995, s. 187–208].

Częstotliwość odnosi się natomiast do stopnia powtarzalności spraw o podobnym charakterze. Rzadkość typu sporu zwiększa niepewność i wydłuża czas trwania postępowania, co wprost przekłada się na wzrost kosztów [Posner, 2014, s. 90–95].

Realne koszty procesu cywilnego są więc w tym ujęciu determinowane przez: poziom specyfiki zaangażowanych środków, niepewność co do wykładni i stosowania prawa, a także stopień powtarzalności kategorii sporów.

Poniżej zaprezentowano analizę kosztów transakcyjnych towarzyszących dwóm wybranym grupom sporów sądowych, następnie porównano rezultaty.

Dobór kategorii spraw nastąpił według kryterium różnicowania charakteru podmiotowego sporu. Spory frankowe ilustrują typowy dla prawa konsumencckiego konflikt pomiędzy **przedsiębiorcą a konsumentem**, w którym kluczową rolę odgrywają asymetria informacji, masowy charakter sporów oraz znaczenie prawa unijnego. Spory o szkody górnicze reprezentują natomiast sytuację konfliktu między **podmiotem państwowym** (spółką górniczą) a **jednostką**, zdominowaną przez wysoką specyfikę aktywów i złożone postępowanie dowodowe przy relatywnie mniejszej roli prawa unijnego. Takie zestawienie pozwala porównać, w jaki sposób odmienna konfiguracja instytucjonalna oraz rodzaj relacji między stronami przekładają się na strukturę i poziom kosztów transakcyjnych.

Pierwsza obejmuje sprawy tzw. **kredytów frankowych**, tj. powództw związanych z nieważnością umów kredytowych, zawierających abuzywny mechanizm przeliczeniowy odwołujący się do kursów walut obcych. Obejmują także

wzajemne rozliczenia stron wynikających z tej okoliczności. Specyfika spraw frankowych wiąże się z rozstrzygnięciem sporów finansowych między przedsiębiorcą (bankiem) a konsumentami (kredytobiorcami). Ich rezultat ma istotne znaczenie dla funkcjonowania rynku kredytowego jako systemu ponadnarodowego, pozostając pod wpływem orzecznictwa krajowego i unijnego, szeroko interpretujących ochronę konsumentów przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Zaistniały stan niepewności co do ważności kontraktów kredytowych oraz sposobu dokonywania rozliczeń między stronami staje się kosztem transakcyjnym, a jego optymalizacja zależy m.in. od tempa procedowania.

Druga kategoria dotyczy spraw o odszkodowania z tytułu **szkód górniczych**, mających znaczenie ograniczone regionalnie głównie do Śląska, stanowiąc swego rodzaju „ewenement lokalny” judykatury. Istota problemu wynika z działalności podmiotów pozostających najczęściej pod władzą państwa (kopalń węglowych), lecz funkcjonujących w ramach form prawnych charakterystycznych dla rynku prywatnego (spółki akcyjne). Sprowadza się do negatywnego wpływu górnictwa na stan techniczny obiektów naziemnych poprzez generowanie zniszczeń, co można uznać w szerszym ujęciu za koszt transakcyjny polskiego rynku energetycznego ponoszony przez społeczeństwo.

TABELA 1

Kategorie analizy kosztów transakcyjnych w procesie cywilnym (schemat teoretyczny)

Kategoria analizy	Opis ogólny	Znaczenie dla postępowania cywilnego
Specyfika aktywów	Stopień, w jakim zasoby użyte w transakcji są przeznaczone dla konkretnego stosunku i trudne do wykorzystania w innym celu.	Wpływa na konieczność korzystania z opinii biegłych, indywidualizacji argumentacji i wysokość kosztów dowodowych.
Niepewność	Ryzyko co do przebiegu i wyniku postępowania, wynikające z niepewności prawa, faktów lub otoczenia instytucjonalnego.	Zwiększa skłonność do oportunistycznego procesowego, wydłuża postępowanie, podwyższa ryzyko procesowe stron.
Oportunizm procesowy	Skłonność stron do strategicznego wykorzystywania instrumentów procesowych dla osiągnięcia przewagi.	Generuje dodatkowe koszty czasu i reprezentacji, może prowadzić do przewlekłości postępowania.

Kategoria analizy	Opis ogólny	Znaczenie dla postępowania cywilnego
Częstotliwość sporów	Skala powtarzalności danego typu spraw w systemie wymiaru sprawiedliwości.	Wysoka częstotliwość sprzyja standaryzacji orzecznictwa i obniżeniu jednostkowych kosztów; niska – utrzymaniu wysokiej niepewności i specyfiki.
Dominujące koszty produkcji	Koszty przygotowania i prowadzenia sprawy (m.in. pisma procesowe, ekspertyzy, obsługa administracyjna).	Determinują próg opłacalności dochodzenia roszczeń i mogą ograniczać dostęp do sądu.
Dominujące koszty transakcyjne	Koszty związane z koordynacją i egzekwowaniem roszczeń (czas postępowania, ryzyko wyniku, koszty niepewności).	Wpływają na decyzję o wyborze drogi sądowej, zawarciu ugody oraz na obciążenia systemowe sądów.
Możliwość standaryzacji	Potencjał do wypracowania powtarzalnych rozwiązań procesowych i orzeczniczych.	Umożliwia obniżanie kosztów jednostkowych w sporach masowych, ograniczona jest w sprawach jednostkowych i silnie zindywidualizowanych.

Źródło: opracowanie własne.

5. Koszty transakcyjne w sprawach frankowych

Spory sądowe dotyczące kredytów waloryzowanych kursem waluty obcej stały się w ostatnich latach jednym z problemów o szczególnej doniosłości dla wymiaru sprawiedliwości ze względu na ich masową skalę oraz istotność z punktu widzenia ochrony konsumentów oraz praktyki obrotu bankowego. Obejmują szeroki zakres problematyki prawnej, począwszy od stwierdzenia abuzywności postanowień umownych, poprzez ocenę skutków ich eliminacji, prowadzącej do stwierdzenia nieważności całych umów kredytowych i wynikających z tego faktu rozliczeń pieniężnych [Uchwała SN, 16 lutego 2021 r., III CZP 11/20].

W typowym powództwie konsument będący stroną umowy kredytowej wnosi o ustalenie nieważności umowy [KPC, art. 189] oraz o zasądzenie od banku określonej sumy pieniężnej tytułem nienależnego świadczenia [KPC, art. 405 i nast.]. W toku postępowania może wystąpić potrzeba rozstrzygnięcia kwestii

wpadkowych, dotyczących zabezpieczenia roszczenia o ustalenie, co sprowadza się najczęściej do wstrzymania obowiązku dalszego spłacania rat kredytu [Postanowienie SO w Warszawie, 6 lipca 2020 r., XXV C 1234/20].

Koszty procesu obejmują opłaty oraz wynagrodzenia pełnomocników, zależne od wartości przedmiotu sporu. Obserwowalny jest trend polegający na rezygnacji z przeprowadzania opinii biegłych. Orzeczenia zawierają rozstrzygnięcia o zwrocie kosztów procesu, zwykle zgodnie z zasadą odpowiedzialności za wynik sprawy [KPC, art. 98]. Przez wzgląd na podwyższony standard ochrony konsumenckiej często odstępuje się przy tym od obciążania kredytobiorców kosztami na zasadzie słuszności [KPC, art. 102].

Przy pomiarze kosztów transakcyjnych odwołano się do **modelu zredukowanego**. Zakłada on brak bezpośredniego pomiaru kosztów transakcyjnych, lecz wnioskowanie o ich poziomie na podstawie występowania determinant: niepewności, asymetrii informacji i specyfiki aktywów [Masten i in., 1991, s. 1–5]. Dla kredytów frankowych wszystkie te czynniki osiągają wysokie, choć poniekąd malejące wartości. Niepewność prawna związana z rozbieżnościami w judykaturze, widoczna zwłaszcza przed ugruntowaniem się linii orzeczniczej dzięki działalności orzeczniczej [Wyrok SN, 7 maja 2021 r., III CZP 6/21; Wyrok TSUE, 3 października 2019 r., C-260/18], przewaga informacyjna banków, a także konieczność analizowania zapisów każdej umowy kredytowej wpływają na realne koszty sporów.

Wykorzystano także **porównawczą analizę kosztów transakcyjnych**. Opiera się ona na założeniu, że istnieją różne możliwe struktury koordynacji i porównuje się poziom kosztów w tych strukturach [Benham, Benham, 2000, s. 367–369]. W sprawach frankowych proces sądowy może wygenerować wyższe sumaryczne koszty transakcyjne w porównaniu z sytuacją, w której strony byłyby w stanie osiągnąć ugodowe rozwiązanie sporu. Suma kosztów produkcji (przygotowanie pozwu, dokumentacji, ekspertyz) i kosztów transakcyjnych (czas trwania procesu, ryzyko niekorzystnego orzeczenia) w procedurze sądowej przenosi potencjalne koszty prostego rozliczenia w drodze negocjacji.

Alternatywnie można oddzielić koszty produkcji od kosztów transakcyjnych. W tym ujęciu koszty produkcji obejmują np. przygotowanie dokumentów,

analizę prawną umowy, zaś koszty transakcyjne to czas postępowania, niepewność interpretacji prawa, ryzyko przegranej i koszty egzekucji [Colby, 2000, s. 448–461].

Obie perspektywy pokazują, że sprawy frankowe są obarczone barierami kosztowymi, które mogłyby ograniczać kredytobiorcom dostęp do sądu i zmniejszać ich skłonność do dochodzenia roszczeń. Stanowiło to motyw prokonsumenckiej judykatury TSUE, który przy założeniu nierównomierności sił i środków stron, poprzez sprzyjającą tym pierwszym wykładnię doprowadził do ukształtowania postępowania w sposób sprzyjający dochodzeniu roszczeń przez osoby borykające się ze skutkami nieuczciwych praktyk bankowych.

Dla kredytobiorców sądowe rozstrzygnięcie sprawy okazuje się nieraz korzystniejsze od zawierania ugody z bankiem, który dla minimalizacji strat proponuje rozwiązania finansowo mniej atrakcyjne dla konsumentów niż sądowy zwrot świadczeń. Instytucja kredytowa może oczekiwać wynagrodzenia za korzystanie z kapitału, którego nie uzyskaby na drodze sądowej, aby nie odnosić korzyści z nieuczciwego działania.

Podjmując się próby skonkretyzowania kosztów typowej sprawy frankowej, można zidentyfikować następujące składowe:

- opłata od pozwu kredytobiorcy przeciwko bankowi o ustalenie nieważności umowy kredytu oraz o zapłatę kwot uiszczonych tytułem spłat rat jest stała i wynosi 1000 zł, ponieważ sprawa dotyczy roszczeń konsumenta z czynności bankowych [UKSC, art. 13a]; ewentualna opłata od apelacji banku ma już charakter stosunkowy, zależny od wartości przedmiotu zaskarżenia, tj. zwykle 5% od sumy wartości roszczeń o zapłatę i ustalenie [UKSC, art. 13];
- opłata od pozwu banku przeciwko kredytobiorcy o zwrot kwoty kapitału ma charakter stosunkowy, zależny od wartości przedmiotu sporu (zwykle 5%); ewentualna apelacja kredytobiorcy wymaga opłaty w stałej kwocie 1000 zł;
- opłata od wniosku o zabezpieczenie roszczenia o ustalenie, składanego fakultatywnie przez kredytobiorcę, wynosi 100 zł, chyba że zostanie sformułowany w pozwie; rozstrzygnięcie kosztów tego postępowania zwykle pozostawia się orzeczeniu kończącemu sprawę co do istoty;

- stawki za reprezentację przez pełnomocnika zależą od wartości przedmiotu sporu (zaskarżenia), a kwoty ustala jednolicie § 2 rozporządzenia z 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz analogicznej regulacji dla czynności radców prawnych; jeżeli pełnomocnik nie uległ zmianie na etapie postępowania apelacyjnego, to za II instancję przyznaje się 75% wartości wynikającej ze wskazanego przepisu, stosownie do § 10 ust. 1 pkt 2 obydwu wyżej wymienionych rozporządzeń; wliczyć należy także opłatę skarbową od pełnomocnictwa w kwocie 17 zł;
- w związku z rezygnacją sądów z przeprowadzania dowodów z opinii biegłych aktualnie ten koszt jest pomijalny.

Na potrzeby obliczeń założono, że dla powództwa kredytobiorcy wartość przedmiotu sporu wynosi 100.000 zł co do roszczenia o ustalenie (wypłacalna kwota kredytu). Jest to przybliżona średnia wartość kredytu złotowego, którymi w istocie były także tzw. kredyty frankowe [Wyrok SN, 7 listopada 2019 r., IV CSK 13/19], podana na lata 2004–2006 (początek masowego udzielania kredytów frankowych) w raporcie AMRON-SARFiN [ZBP, 2011, s. 8]. Natomiast co do roszczenia o zapłatę przyjęto kwotę 150 000 zł (wartość spłaconych rat) jako przypadek typowy, w którym wobec wzrostu kursów waluty kredytobiorcy uiszcili wyraźnie więcej, niż nominalnie otrzymali od banku, lecz w dalszym ciągu nie doszło do całkowitej spłaty zobowiązania kredytowego, skoro równoległe podtrzymywane jest skutecznie roszczenie o ustalenie). Przy sumie 250 000 zł na koszty uwzględnione przez sąd złożą się:

- po stronie powodowej opłata od pozwu (1000 zł), koszty reprezentacji w I instancji (10 800 zł), opłata skarbową (17 zł), koszty reprezentacji w II instancji (8 100 zł) – łącznie 19 917 zł;
- po stronie pozwanej koszty reprezentacji za I instancję (10 800 zł), II instancję (8 100 zł) oraz opłata skarbową (17 zł), opłata od apelacji (12 500 zł jako 5% wartości przedmiotu zaskarżenia) – łącznie 31 417 zł.

Powyższe kwoty są bezpośrednio rozliczane na podstawie przepisów o kosztach sądowych w postępowaniu cywilnym, które zazwyczaj są zasądzane od strony przegrywającej na rzecz wygrywającej proces [KPC, art. 98], ewentualnie

z uwzględnieniem zasad słuszności [KPC, art. 102]. Nie wyczerpuje to całości kosztów transakcyjnych ponoszonych w związku z klasycznym sporem frankowym.

Istotny ekonomicznie jest stan niepewności prawnej, będący konsekwencją negacji ważności kontraktu kredytowego. Pojęcie obejmuje ogół skutków stanu, w którym strony stosunku zobowiązaniowego pozostają niejako w stanie zawieszenia: kredytobiorca nie wie, czy jest zobowiązany do dalszego spłacania rat, a bank musi liczyć się z perspektywą zwrotu kwot uzyskanych od kredytobiorcy.

Aktualna linia orzecznicza kształtuje się korzystnie dla kredytobiorców. Umowa podlega unieważnieniu z uwagi na abuzywność zawartych w niej klauzul przeliczeniowych, a sąd zasądza od banku na rzecz kredytobiorcy równowartość dokonanych przez niego spłat rat, natomiast od kredytobiorcy na rzecz banku nominalną wartość kapitału.

Bankowi nie należy się wynagrodzenie za korzystanie przez kredytobiorców z kapitału kredytu [Wyrok TSUE, 15 czerwca 2023 r., C-520/21], co pełni funkcję sankcji za stosowanie nieuczciwych klauzul. Potencjalne wynagrodzenie za korzystanie z kapitału może być interpretowane jako koszt transakcyjny wynikający z zaistniałego stanu niepewności. Są to bowiem utracone w związku z wynikiem postępowania, acz oczekiwane korzyści, które mają wpływ na kalkulację ryzyka, decyzje o zawieraniu ugód czy strukturę oferty rynkowej. Natomiast część spłat rat przekraczająca nominalny kapitał, której odzyskanie przez kredytobiorcę zależy od uznania umowy za nieważną, jako obciążona ryzykiem orzeczniczym, i stanowi koszt transakcyjny drugiej strony stosunku prawnego.

Wyprowadzone wartości służą operacjonalizacji ryzyka stron sporu w sprawach frankowych, dochodzących roszczeń w warunkach niepewności. Na gruncie sporów kredytowych orzeczenia kończące postępowanie uwzględniają koszty transakcyjne, przy czym w toku analizy nie należy się wówczas ograniczać do samego postanowienia o kosztach postępowania. Konieczne okazuje się przeanalizowanie także konsekwencji rozstrzygnięć sporów o zapłatę. To na ich podstawie bank jako winny sporu traci wynagrodzenie za zwrot kapitału, natomiast kredytobiorca odzyskuje nadwyżkę ponad nominalną wartość kapitału kredytu z odsetkami.

6. Koszty transakcyjne w sprawach szkód górniczych

Sprawy o naprawienie szkód górniczych wynikają z dochodzenia roszczeń związanych ze skutkami działalności wydobywczej. Przedsiębiorca górniczy ponosi odpowiedzialność na zasadzie ryzyka za szkody powstałe w wyniku ruchu zakładu górniczego, co oznacza znaczne ułatwienie dla poszkodowanego w zakresie podstawy odpowiedzialności [PGG, art. 144]. Postępowanie obejmuje żądanie zapłaty określonej kwoty pieniężnej lub przywrócenie stanu poprzedniego, jeżeli jest to możliwe. Dominują odszkodowawcze roszczenia o zapłatę, ponieważ naprawienie szkód przez odtworzenie pierwotnego stanu bywa niewykonalne lub nieopłacalne.

Postępowania wpadkowe dotyczą zabezpieczenia roszczeń poprzez ustanowienie hipoteki przymusowej lub zakaz dalszych działań eksploatacyjnych na określonych obszarach [Wyrok SN, 18 grudnia 2008 r., II CSK 378/08]. Często przeprowadza się dowody z opinii biegłych z zakresu geologii, budownictwa i szacowania nieruchomości [Wyrok SN, 26 października 2018 r., ICSK 509/17].

Orzeczenia zawierają rozstrzygnięcia kosztowe oparte na zasadzie odpowiedzialności za wynik sporu. Obejmują opłaty, wynagrodzenia pełnomocników oraz koszty opinii biegłych. Możliwa jest sytuacja, w której koszty postępowania dowodowego przekraczają wartość przedmiotu sporu, a w odróżnieniu od spraw frankowych specyfika szkód górniczych w zasadzie wyklucza możliwość pominięcia ekspertyzy. Przyznanie odszkodowania – zarówno co do zasady, jak i co do wysokości – wymaga zasięgnięcia wiadomości specjalnych.

Analizując koszty transakcyjne w modelu zredukowanym, można zauważyć, że **niepewność** jest co do zasady umiarkowana, ponieważ odpowiedzialność przedsiębiorcy górniczego opiera się na zasadzie ryzyka. Duża niepewność dotyczy **wysokości odszkodowania**, gdyż precyzyjne określenie rozmiaru szkody wymaga skomplikowanych kalkulacji dokonywanych przez biegłych. **Specyfikę aktywów** należy uznać za bardzo wysoką. Każda szkoda ma charakter jednostkowy, unikalny, w związku z czym wymaga indywidualnego ustalania związku przyczynowego oraz wartości szkody. **Asymetria informacji** występuje częściowo na korzyść przedsiębiorcy górniczego, który dysponuje wiedzą o technologii wydobycia i wpływie działalności na teren.

Odwołując się do modelu porównawczego, **koszt wymiany** w sporach o szkody górnicze obejmuje nakłady na przygotowanie dowodów oraz czas potrzebny do uzyskania orzeczenia. **Koszty produkcyjne** dotyczą przygotowania pism procesowych czy ekspertyz, natomiast **koszty transakcyjne** należałoby wiązać z długością postępowań czy ryzykiem błędnych ustaleń co do wysokości szkody.

Odnosnie do kosztów procesu należy w pierwszej kolejności zauważyć, iż strona dochodząca naprawienia szkód spowodowanych ruchem zakładu górniczego nie ma obowiązku uiszczenia kosztów sądowych [UKSC, art. 96 ust. 1 pkt 12]. Oznacza to, że powód nie musi obawiać się konieczności pokrycia m.in. stosunkowej opłaty od pozwu czy kosztów opinii biegłego. Pozwana spółka ma zwykle charakter państwowy, zatem zakres jej ryzyka finansowego podlega ograniczeniom, pomimo konieczności poniesienia wyżej wymienionych kosztów w przypadku uwzględnienia powództwa.

Wydaje się racjonalne, aby zoperacjonalizować badany koszt niepewności z podziałem na koszty prewencyjne oraz koszty reaktywne. Dla podmiotu górniczego koszty *ex ante* wynikałyby z konieczności monitoringu deformacji terenu, geodezji i analizy ryzyka, a także tworzenia rezerw na przyszłe roszczenia. W warunkach konurbacji górnoląskiej nie jest możliwa eliminacja szkód górniczych, zwłaszcza że bieżące ruchy ziemi często stanowią konsekwencje zaprzestanych prac w wyrobiskach, za które odpowiedzialność ponoszą spółki obecnie zarządzające kopalniami. Mierzalnym wskaźnikiem byłby udział wyżej wymienionych rezerw w bilansie.

Natomiast *ex post* strona pozwana, poza kosztami samego procesu, ponosi koszt strategicznego ryzyka (zawieranie ugód pomimo występowania marginesu wątpliwości co do odpowiedzialności), jak również koszt reputacji, związany ze spadkiem zaufania społecznego. Ten ostatni przekłada się na opór społeczny wobec dalszej eksploatacji. Mierzalnymi wskaźnikami są czas i koszt obsługi pojedynczej szkody.

Dla poszkodowanego koszt prewencyjny wynikający z niepewności dotyczy pozyskania prywatnych opinii przed wszczęciem postępowania w celu wykazania przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej. Kosztem reaktywnym

byłyby ograniczenia w zakresie korzystania z nieruchomości w czasie sporu oraz koszt psychiczny, związany z osobistym stosunkiem do uszkodzonego mienia. Przez koszt psychiczny rozumie się utratę użyteczności wynikającą z długotrwałego stanu niepewności, stresu związanego z uszkodzeniem mienia oraz konieczności uczestniczenia w skomplikowanym i czasochłonnym postępowaniu.

Uzyskane odszkodowanie z perspektywy EKT powinno uwzględniać całość kształt wymienionych składowych, stanowiąc należytą rekompensatę za szkody materialne (czysta utrata wartości) oraz niematerialne (strata psychiczna). Stanowiłoby ono połączenie odszkodowania z zadośćuczynieniem za doznaną krzywdę. W praktyce takie podejście nie jest reprezentowane, a sprawy wynikające ze szkód górniczych obejmują odszkodowanie w rozumieniu ścisłym, bez uwzględnienia aspektu niematerialnego. Rozstrzygnięcia nie obejmują zatem całości kosztów transakcyjnych powstałych w związku ze stanem niepewności.

7. Podsumowanie

Analiza wybranych kategorii postępowań z perspektywy EKT pozwala uchwycić cechy sporów wpływające na obciążenia stron oraz funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości. Dokonując zestawienia struktury kosztów, można wyprowadzić tezę, że przy szkodach górniczych dominują koszty związane z dowodami, a w sprawach kredytowych przodują koszty wynikające z niepewności prawnej.

Dla sporów frankowych dominują koszty wynikające z niepewności prawnej, natomiast przy szkodach górniczych najistotniejsze okazują się koszty dowodowe. Wysoka częstotliwość sporów frankowych umożliwiła standaryzację orzecznictwa i obniżenie jednostkowych kosztów, podczas gdy kazuistyczny i lokalny charakter spraw górniczych utrzymuje wysoką specyficzność.

Spory frankowe przed ujednoczeniem linii orzeczniczej cechowały się niepewnością w zakresie podstaw odpowiedzialności i skutków eliminacji klauzul abuzywnych. Obecnie problem ten został zredukowany ze względu na

standaryzację rozstrzygnięć. Pewne wątpliwości pojawiły się w dyskursie prawniczym w związku najnowszym orzecnictwem dotyczącym roszczeń banków o zwrot kapitału [zwłaszcza Wyrok TSUE, 19 czerwca 2025 r., C-396/24]. Ponieważ jednak wpisuje się ono w prokonsumencki kierunek wykładni, nie zmieniając założeń co do skutków abuzywności klauzul przeliczeniowych ani sposobu rozliczeń między stronami, finalnie zmierza ono w istocie do dalszego utrwalania dotychczasowej praktyki.

Przy szkodach górniczych niepewność co do podstawy odpowiedzialności jest mniejsza, ponieważ przedsiębiorca górniczy odpowiada na zasadzie ryzyka. Jednak co do wysokości odszkodowania pozostaje ona wysoka ze względu na trudności dowodowe [Wyrok SN, 26 października 2018 r., I CSK 509/17].

Uogólniając, efektywność systemu wymiaru sprawiedliwości w zakresie skutecznego ograniczania kosztów transakcyjnych zależy od dostosowania środków procesowych do specyfiki danej kategorii sporów. Odnosząc się do przyjętego pytania badawczego, analiza pozwala stwierdzić, iż postępowanie cywilne zasadniczo uwzględnia koszty transakcyjne ponoszone przez strony w zakresie rozliczeń, choć nie zawsze czyni to kompleksowo. Skuteczne ograniczenie wydatków wymaga natomiast podjęcia działań legislacyjnych, zwłaszcza w kierunku redukcji stanu niepewności zidentyfikowanego na kanwie opracowania.

TABELA 2

Porównanie kategorii kosztów transakcyjnych – sprawy frankowe a szkody górnicze

Kategoria analizy	Sprawy frankowe	Sprawy o szkody górnicze
Specyfika aktywów	Umiarkowana; wzorce umowne i typowe konstrukcje kredytowe sprzyjają pewnej standaryzacji analiz.	Bardzo wysoka; każda szkoda ma indywidualny charakter, wymaga odrębnej oceny technicznej i geologicznej.
Niepewność	Pierwotnie wysoka (przed ugruntowaniem linii orzeczniczej), obecnie istotnie zredukowana dzięki stabilizacji orzecznictwa SN i TSUE.	Mniejsza co do zasady odpowiedzialności (odpowiedzialność na zasadzie ryzyka), wysoka co do kwoty odszkodowania ze względu na trudności dowodowe.

Kategoria analizy	Sprawy frankowe	Sprawy o szkody górnicze
Opportunizm procesowy	Możliwość nadużywania środków procesowych przez banki (przedłużanie postępowania) oraz próby wykorzystania niepewności przez obie strony.	Potencjalne opóźnienie naprawy szkód i zawierania ugód po stronie przedsiębiorcy górniczego, ale większa presja opinii publicznej i organów nadzoru.
Częstotliwość sporów	Bardzo wysoka w skali krajowej; spory masowe, obejmujące znaczną część rynku kredytowego.	Niska i skupiona regionalnie; „ewenement lokalny” związany głównie z obszarami górniczymi.
Dominujące koszty produkcji	Koszty przygotowania pozwów, analiz prawnych i reprezentacji procesowej; rzadko koszty opinii biegłych.	Koszty opinii biegłych (geologia, budownictwo, wycena nieruchomości) oraz dokumentowania rozmiaru szkód.
Możliwość standaryzacji	Wysoka; ugruntowana linia orzecznicza i powtarzalność stanów faktycznych sprzyjają tworzeniu schematów rozstrzygnięć.	Ograniczona; indywidualny charakter szkód i lokalne uwarunkowania utrudniają pełną standaryzację.

Źródło: opracowanie własne.

Analiza kosztów procesu z wykorzystaniem narzędzi EKT wspiera identyfikację obszarów wymagających optymalizacji dla wzrostu efektywności postępowania sądowego. Warto zasygnalizować potrzebę badań empirycznych nad strukturą kosztów sądowych oraz poszukiwaniem rozwiązań zmniejszających bariery dostępu do sądów, z zachowaniem zasad procesowych. Podejście łączące metodologię mikroekonomiczną z analizą prawa daje szansę na zwiększenie skuteczności reform.

Wkład twórczy opracowania obejmuje operacjonalizację kosztów transakcyjnych w procedurze cywilnej, ich klasyfikację, identyfikację problemu niepewności prawa. Zastosowano przy tym perspektywę analityczną uwzględniającą koszty ponoszone przez uczestników postępowania na tle systemowych uwarunkowań funkcjonowania sądów. Pozwoliło to na pogłębienie spojrzenia na procedurę cywilną, której zadaniem powinno być wspieranie przewidywalności obrotu gospodarczego.

Literatura

Publikacje

- Benham A., Benham L., 2000, *Costs and Institutions*, [w:] *Institutions, Contracts and Organizations*, Menard C. (red.), s. 367–375, Edward Elgar, Cheltenham.
- Coase R., 1937, *The Nature of the Firm*, "Economica", nr 4, s. 386–405.
- Coase R., 1960, *The Problem of Social Cost*, "Journal of Law and Economics", nr 3, s. 1–4.
- Colby B., 2000, *Transaction Costs and Efficiency in Water Law*, "Land Economics", vol. 76(3), s. 448–461.
- Cooter R., Ulen T., 2016, *Law and Economics*, 6th ed., Pearson, Boston.
- Deakin S., Wilks F., 1995, *The Legal Regulation of Markets: An Institutional Perspective*, "Oxford Journal of Legal Studies", vol. 15(2), s. 187–208.
- Hardt Ł., 2005, *Instytucje a koszty transakcyjne w nowej ekonomii instytucjonalnej*, „Gospodarka Narodowa”, vol. 197, s. 1–19.
- Hart O., 1988, *Incomplete Contracts and the Theory of the Firm*, "Journal of Law, Economics, and Organization", vol. 4(1), s. 119–139.
- Masten S., Meehan J., Snyder E., 1991, *The Costs of Organization*, "Journal of Law, Economics and Organization", vol. 7, s. 1–25.
- Miceli T., 2009, *The Economic Approach to Law*, Stanford University Press, Stanford.
- North D., 1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Posner R.A., 2014, *Economic Analysis of Law*, Wolters Kluwer, New York.
- Williamson O.E., 1985, *The Economic Institutions of Capitalism*, Free Press, New York.
- Williamson O.E., 2010, *Transaction Cost Economics: The Natural Progression*, "American Economic Review", vol. 100(3), s. 673–690.
- Związek Banków Polskich, 2011, *Raport AMRON-SARFIN, Ogólnopolski raport o kredytach mieszkaniowych i cenach transakcyjnych nieruchomości*, nr 2.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 1568.
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 959.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. Prawo geologiczne i górnicze, t.j. Dz.U. 2023 r., poz. 633.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie, t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1964.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych, t.j. Dz.U. z 2023 r., poz. 1935.

Orzecznictwo

Kolejność alfabetyczna:

Postanowienie SO w Warszawie z dnia 6 lipca 2020 r., sygn. akt XXV C 1234/20.

Uchwała SN z dnia 15 września 2020 r., III CZP 87/19, OSNC 2021, nr 4, poz. 28.

Uchwała SN z dnia 16 lutego 2021 r., III CZP 11/20, OSNC 2021/9/53.

Wyrok SA w Katowicach z dnia 16 maja 2019 r., V ACa 855/18, LEX nr 2695270.

Wyrok SA w Warszawie z dnia 4 lutego 2020 r., VI ACa 774/18, LEX nr 3030894.

Wyrok SN z dnia 18 grudnia 2008 r., II CSK 378/08, LEX nr 484735.

Wyrok SN z dnia 26 października 2018 r., I CSK 509/17, LEX nr 2598052.

Wyrok SN z dnia 27 listopada 2019 r., II CSK 483/18, LEX nr 2771344.

Wyrok SN z dnia 29 października 2019 r., IV CSK 309/18, LEX nr 2774716.

Wyrok SN z dnia 7 maja 2021 r., III CZP 6/21, OSNC 2021, nr 9, poz. 56.

Wyrok SN z dnia 8 września 2016 r., II CSK 750/15, LEX nr 2105954.

Wyrok SN z dnia 9 maja 2019 r., I CSK 242/18, LEX nr 2675472.

Wyrok TSUE z dnia 14 marca 2019 r., C-118/17, Z. Dziubak przeciwko Raiffeisen Bank International AG, ECLI:EU:C:2019:199.

Wyrok TSUE z dnia 15 czerwca 2023 r., C-520/21.

Wyrok TSUE z dnia 19 czerwca 2025 r., sygn. akt C-396/24.

Wyrok TSUE z dnia 21 kwietnia 2016 r., C-377/14, Radlinger i Radlingerová przeciwko Finway a.s., ECLI:EU:C:2016:283.

Wyrok TSUE z dnia 3 października 2019 r., C-260/18, Kamil Dziubak, Justyna Dziubak przeciwko Raiffeisen Bank International AG, ECLI:EU:C:2019:819.